

Szögi László

Eszterházy Károly helye a magyar felsőoktatás történetében

A korábbiakban már részletesen hallhattunk Eszterházy Károly egyetemalapítási tervéről, ezért én természetesen nem ezzel kívánok foglalkozni, hanem az egri kísérletet a korabeli magyar felsőoktatás egésze szempontjából szeretném elemezni, mintegy elhelyezve a hazai egyetempolitika történetében.

A 18. század közepe az európai és a magyar felsőoktatás történetében is átmeneti periódus. A reformációtól kezdődően, nagyjából a 18. század közepéig tart az a szakasz, amelyet felekezeti felsőoktatásnak is nevezhetünk, s amelyben mind Európában, mind pedig Magyarországon megszülettek az egyes felekezetekhez tartozó egyetemek, egyetemi gimnáziumok, az ún. Athenaeumok.¹ Hazánkban ez a folyamat csak részben teljesedett ki, a török hódoltság, a belső háborúk, majd a török kiűzésért folytatott harcok nem kedveztek a felsőoktatás fejlesztésének. A protestáns felekezetek megalapították kollégiumi típusú iskoláikat, amelyekben volt ugyan a középiskolán túlmutató akadémiai osztály, de ezek a kollégiumok nem jutottak el az egyetem megalapításáig, így tudományos fokozatokat sem adhattak. A reformátusok Bethlen Gábor által alapított gyulafehérvári kollégiuma jutott ehhez legközelebb, azonban az 1657-es tatár támadás ezt is elpusztította. Az evangélikus líceumok közül Eperjes fejlődött majdnem egyetemmé, amikor 1667-ben akadémivá alakult, de a lipóti abszolutizmus idején kénytelen volt beszüntetni működését. Az unitáriusok Kolozsvári kollégiuma sem tudott valódi egyetemmé fejlődni.

¹ A kérdésről részletesen lásd: *Hat évszázad magyar egyetemei*, szerk. SZÖGI László, Budapest, ELTE, 1994. 17–25. és MÉSZÁROS István, *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*, Budapest, Akadémia, 1981. 238–257.

A római katolikus egyház felsőoktatás politikáját a 16–18. században egyértelműen a jezsuita rend határozta meg. Ennek általános egyháztörténeti vonatkozásai jól ismertek. A jezsuiták egy rendkívül alaposan kidolgozott nevelési terv, a Ratio Studiorum alapján az egész ismert világon egységes formában szervezték meg oktatási rendszerüket, a gimnáziumtól az egyetemig, a hozzá tartozó kollégiumokkal és szemináriumokkal.² Nincs itt mód a jezsuita oktatási rendszer részletes ismertetésére, elég annyit megjegyezni, hogy iskoláikat fejlettségüknek megfelelően más-más elnevezéssel illették és a legfelső fokon álló tanintézetek elérték az egyetemi színvonalat, ahol a kor tudományos fokozatait – baccalaureus, magister, licentiatus, doctor – lehetett megszerezni. Egyetemeiket kétféle módon alapították. Egyrészt úgy, hogy korábban már létező egyetemen átvették a bölcsészeti és a teológiai karok irányítását, s fokozatosan vezetésük alá vonták az egyetemet, mint például Prágában és Bécsben.³ Másrészt számos helyen új, ún. két fakultásból álló csonka egyetemeket alapítottak, amely ugyancsak adott ki fokozatokat, de jogi és orvosi kara nem volt, vagy csak később jött létre.⁴ Magyarországon így jött létre először 1581-ben a Kolozsvári Jezsuita Egyetem, amely előbb megszakítással 1605-ig, majd újraindítva 1698-tól a rend feloszlataáig működött. Másodikként hasonlóképpen Pázmány Péter alapításával kezdte meg működését 1635-ben a kezdetben kétkarú, majd 1667-től Jogi Karral is rendelkező Nagyszombati Egyetem.⁵ A harmadik jezsuita egyetemnek már Egerhez is köze van, hiszen Kisdi Benedek, az Egerből Kassára menekült Egri Püspökség feje 1657-ben Kassán alapította meg a két fakultásból álló Kassai Jezsuita Egyetemet, amely ugyancsak jogosult volt fokoza-

² MÉSZÁROS István *i. m.* 272–310.

³ Mind a két helyen 1621 után került a jezsuiták irányítása alá az egyetem bölcsészeti és teológiai kara.

⁴ Közülük magyar szempontból jelentősek Olmütz (Olomouc) 1573-ban és Graz 1585-ben alapított egyetemei.

⁵ Az egyetem történetének legutóbbi modern összefoglalása: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002*, szerk. SZÖGI László, Budapest, ELTE, 2003. (különösen: 15–70.)

tokat kiadni.⁶ Szintén a 17. században hozták létre a jezsuiták 1669-ben a Zágrábi Jezsuita Egyetemet, s már a török kiűzése után további két akadémiát, amelyek azonban nem voltak jogosultak fokozat adására, s általában csak filozófiai (bölcészeti) tanfolyamot működtettek, a teológiából csak előkészítő kurzusokat tartottak. Ilyen volt az 1713-tól akadémiai tagozattal is rendelkező budai,⁷ és az 1745-től hasonló szerkezetű győri jezsuita gimnázium és akadémia.⁸ A filozófiai tagozatokon végzők már jogosultak voltak az egyetem (egyetemek) felsőbb fakultásaira beiratkozni. Hozzá kell tennünk a hazai és külföldi jezsuita tanintézetek között igen nagy volt a mobilitás, az egységes tanterv miatt akár évfolyamonként is gond nélkül lehetett egyik intézményből a másikba átmenni.

A 18. század közepétől a másik fontos, oktatással foglalkozó rend, a piaristák is megkezdték akadémiai hálózatuk kiépítését. Először 1743-tól a pesti Piarista Gimnáziumban nyílt egy filozófiai tanfolyam, amelyet nem kötöttek össze teológiai oktatással. Később hasonló un. akadémiai tagozatok nyíltak a váci, a tatai, a kalocsai és a nyitrai piarista gimnáziumok mellett. A piaristák más formában is bekapcsolódtak a felsőfokú képzésbe, hiszen nagy súlyt fektettek a gyakorlati, vagy reáltudományok oktatására. Éppen ezért nem volt véletlen, hogy az uralkodó rájuk bízta az 1763-ban megnyílt szenci Collegium Scientiarum Politico Oeconomico Cameralium,⁹ a kicsiny, de korszerű ismereteket oktató első kamerális iskola vezetését. Az intézmény 1776-ban leégett, ekkor a piaristák tatai gimnáziuma mellé tette át székhelyét, és mint Seminarium Geometrarum működött tovább, egészen 1780-as megszüntetéséig. A kis intéz-

⁶ Az egyetem alapításának 350. évfordulójára kiadott tanulmánykötet: *350. výročie Košickej Univerzity*, ed. Cyrill HIŠEM, Štefan ELIAŠ, Dáša FEDORKOVÁ, Košice, 2007.

⁷ MÉSZÁROS István: im. 447–449. o.

⁸ NÉMETH Ambrus, *A Győri Tudomány-Akadémia története I–IV*, Győr, 1897–1915. A *korszakra* lásd I. kötet.

⁹ Az alapítólevél: *Dokumentumok a magyarországi felsőoktatás történetéből 1760–1790.* szerk. TÓTH András, LADÁNYI Andor, Budapest, 1981. 19–21. Lásd még: KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, Akadémia, 1980. 495–498.

mény a hazai mérnökképzés előfutárának is tekinthető. Az új korszak előjele volt az Udvari Kamara által irányított, összbirodalmi jellegű, de Magyarországon, Selmecbányán 1735-ben megnyílt Bányatisztképző intézet, amely 1770-ben királyi rendelettel Bányászati és Kohászati Akadémiává alakult, mintegy jelképezve a felsőfokú szakoktatás megkezdését Magyarországon.¹⁰

Egerben Eszterházy Károly érkezése előtt már számos kezdeményezés történt, amelyre támaszkodni lehetett a püspöknek tervei kidolgozásakor. A városban a jezsuiták a török kiűzése utáni évben, már 1688-ban gimnáziumot nyitottak és 1700-tól rájuk bízta a püspök a megnyitandó papi szeminárium vezetését is. A század második harmadában azonban az egri oktatás irányítása fokozatosan kikerült a jezsuiták kezéből, s helyette a püspökség vette át a kezdeményezést. 1740-től egyedülálló sorozat vette kezdetét, amelynek következtében legalább egy negyedszázadra az egri felsőoktatás a figyelem középpontjába került. Itt most csak címszavakban utalok a folyamatra, hiszen annak részleteiről már hallhattunk. 1740-ben kezdte meg működését a Foglár György egri kanonok által alapított jogi iskola, az Academia Foglariana. Az intézmény, az alapítás ideje tekintetében ugyan a nagyszombati Jogi Kar után jött létre, de őszintén meg kell mondani, hogy a nagyszombati jogi fakultás sokáig rendkívül kevés tanárral, alacsony hallgatói létszámmal, kis hatékonysággal működött, így az egri akadémia korabeli jelentősége és elismertsége nagyobb volt, mint a nagyszombatié. Barkóczy Ferenc 1744-ben saját bölcsészeti akadémiai tagozatot is alapított, majd 1754-ben megvonta a jezsuitáktól a szeminárium vezetésének jogát és azt is saját irányítása alá vette. Ezzel lényegében de facto, de nem de jure egy olyan intézmény-együttes alakult ki Egerben, amelyik ugyanúgy három fakultással rendelkezett, mint a Nagyszombati Egyetem és ahhoz hasonló célokat tűzött maga elé.¹¹ A két intézmény létszáma és infrastruktúrája között persze nem kicsiny kü-

¹⁰ Az alapítás legfontosabb iratai: *Régi magyar egyetemek emlékezete 1367–1777*, szerk. SZÖGI László, Budapest, 1995. 149–166.

¹¹ Lásd MÉSZÁROS István, *i. m.* 480–481. és UDVARDY László, *Az egri érseki joglíceum története*, Eger, 1898.

lönbség is mutatkozott. Így állt a helyzet Eszterházy Károly Egerbe érkezése előtt. Itt csak zárójelben jegyzem meg, ideje volna, hogy az egri felsőoktatási intézmények hallgatói névsorait az összes rendelkezésre álló forrásanyag felhasználásával egy egységes adatbázisban feldolgozzák és később, akár több részletben kiadják a kezdektől legalább 1948-ig.

A bevezetőben már említettem, hogy a 18. század közepén az európai felsőoktatás történetében egy új korszak kezdődött, ami részben az uralkodói abszolutizmusok megerősödésével, Kelet-, Közép-Európában pedig a felvilágosult abszolutizmus kialakulásával volt párhuzamos. Ez döntően a felsőoktatás állami irányítás alá vételét jelentette, másrészt azonban a szakirányú felsőoktatás kezdetét is. A központosított államok szükségszerűen kezdték preferálni az un. hasznos ismeretek, állatorvoslás, mezőgazdaságtan, út-, és hídépítés, mérnöki-, kereskedelmi-, pénzügyi ismeretek oktatását, hiszen a korszerűsödő állam megszervezéséhez egyre több, jól képzett szakemberre volt szükségük. A központosított állam egyben ki kívánta venni az egyház kezéből az emberek képzésének feladatát, hogy az alattvalókat az általa helyesnek vélt szemlélet és gondolkodás irányába terelje. Mint Mária Terézia híres mondása ezt oly találóan, s máig ható igazságként meghatározta: „Die Schule ist und bleibt ein Politicum”. A magyar művelődés- és oktatástörténetben ez a cezúra egészen pontosan meghatározható. Bécsben Kaunitz kancellár és Van Swieten, az uralkodónő holland származású udvari orvosa sürgették a birodalom oktatásügyének felvilágosult szellemű megreformálását, s ezt elsőként a Bécsi Egyetemen valósították meg. 1753. október 16-án adta ki Mária Terézia azt a királyi rendeletet, amely a bécsi tanulmányi rend bevezetését írta elő a magyarországi és erdélyi felsőoktatási intézményekben. Mindez a már felsorolt jezsuita és más tanintézetekben erősen éreztette hatását. Az állam egyre nagyobb mértékben szól bele az oktatás formai és tartalmi részébe egyaránt. Az addig hároméves bölcsészeti karokon két esztendőssé lett a tanulmányi idő, megnehezedett a tudományos fokozatszerzés folyamata, erősödött a nem humán tudományok, többek között a matematika oktatása. A jezsuita egyetemek egyre inkább állami jelleget kezdtek öltetni, s ez a folyamat majd 1773-ban, a rend

feloszlásával teljesedett be. A kolozsvári akadémiát pl. 1753 után már a hivatalos iratokban is Universitasnak kezdték nevezni, tehát egyre inkább egyetemenként kezelték, amit az intézmény történetében sokan, mint hivatalos elismerést említenek.

Az 1760-as években több helyen merült fel új egyetem alapításának, szervezésének gondolata. Ezek egyike az a kevésbé ismert kezdeményezés, amely Erdélyben egy protestáns, felekezetközi egyetem létrehozását célozta. A 18. század második harmadáig nem igazán fordult elő, hogy egy adott felekezethez tartozó fiatal ne a saját vallásához kapcsolódó hazai, illetve külföldi egyetemre menjen tanulni. A magyarországi és erdélyi protestánsok a 16–18. században értelemszerűen csak a külföldi protestáns egyetemeket látogatták. A hétéves háború kezdetén 1756–1759 között, átmenetileg betiltották a protestánsok peregrinációját – elsősorban az ellenséges Poroszországba – majd 1763 és 1766 között ez megismétlődött, Barkóczy Ferenc, akkor már esztergomi érsek javaslatára.¹² Ennek hatását a protestáns történetírás korábban sokszor félreértette. Mai kutatásaink alapján már tudjuk, hogy a protestánsok egyetemjárása a század második felében nem csökkent, hanem irányában egyre erőteljesebben átalakult. Mindezen tényezők hatására az udvar az 1760-as évek elején – tehát egy időben Eszterházy Károly terveivel – kezdeményezte egy erdélyi protestáns egyetem megszervezését. A terv támogatói Erdélyben elsősorban a szászok voltak, akik Nagyszebenben egy teljes szerkezetű, tehát négykarú jogi és orvosi karral rendelkező egyetemet akartak alapítani. Az még csak érthető, hogy a tervvel kapcsolatban az erdélyi katolikus püspök azt javasolta, hogy inkább a meglévő kolozsvári „majdnem egyetemet” kell valódi univerzitássá fejleszteni. Ennél érdekesebb, hogy a közös protestáns egyetem gondolatáért sem az erdélyi reformátusok, sem az unitáriusok nem lelkesedtek, féltve intézményeiket az erős szász–német befolyástól. Megegyezés híján, de az oktatáspolitikai koncepció változását is mutatva 1767-ben az uralkodó elvetette a protestáns egye-

¹² Vö: *Dokumentumok... i.m.* 16–18.

tem tervét és helyette a Kolozsvári Akadémia egyetemmé fejlesztését vette tervbe.¹³

Egy kissé előreszaladva az időben, jelezzük, hogy a század végén, 1796 első felében hasonló események játszódtak le a szűkebb Magyarországon is. Ekkor a Tiszáninneni Református Egyházkerület egy közös, protestáns – ortodox felekezetközi egyetem felállítását javasolta, de az evangélikusok és a görögkeletiek végül még az előkészítő egyeztetésre sem mentek el, és a kezdeményezésből nem lett semmi. Összességében az látszik, hogy a 18. század utolsó harmadában már megkezdődik az a folyamat, amelyik a reformkorban teljeseedik ki, s aminek során egyre hátrébb szorul a felekezeti hovatartozás, és egyre inkább előtérbe kerül a nemzetiségi identitás.

Az egi egyetem alapításának tervét Eszterházy Károly tehát ebben a történelmi helyzetben kezdeményezte. A tervezett teljes szerkezetű egi univerzitás földrajzilag megfelelő helyen feküdt, hiszen az ország nyugati felében működő Nagyszombati Egyetem mellett, vonzáskörzetéhez tartozhatott volna Északkelet Magyarország, de az Alföld jelentős része is. Mivel karakterében az egi is katolikus intézmény volt, nyilvánvalóan valamilyen formában a nagyszombati univerzitás konkurenciája lett volna. Ugyanekkor, ha csak az örökös tartományokkal hasonlítjuk össze Magyarország helyzetét, akkor is látható, hogy az egyetlen egyetem a hatalmas területű országban nagyon kevés volt. E korban Bécsen kívül Grazban, Innsbruckban, Prágában, Olmützben is működött egyetem, s ezen kívül több, részben egyetemi jogokkal rendelkező akadémia Linzben, Klagenfurtban és Laibachban. Számos érv szólt tehát Eszterházy javaslata mellett, de a megvalósításhoz kellett az udvar támogatása is. Furcsa módon Bécsben éppen az lett a terv ellenzője, akitől Eszterházy a javaslat erős támogatását várhatta volna. Elődje Barkóczy Ferenc, aki esztergomi érsek lett, egyben 1761 novemberétől a a magyaror-

¹³ A kolozsvári egyetem 1872 előtti történetére a legújabb összefoglaló: SZÖGI László, VARGA Júlia, *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története I. rész, A Báthory-egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig 1581–1872*, Szeged, SZTE, 2011.

szági oktatásügy legfőbb felügyelésére kapott felhatalmazást, így hozzá kerültek az egri egyetem alapítására vonatkozó előterjesztések is. A két erős egyéniségű főpap között hatásköri kérdésekben komoly ellentét robbant ki, s ez nem segítette az egyetem létesítését. Barkóczy igen jó kapcsolatokat tartott a királynővel, így az ő véleménye maradt irányadó az egri egyetem tervével kapcsolatban. Barkóczy viszonylag hamar, 1765. június 18-án meghalt, s az uralkodó az oktatásügy irányítását pedig visszaadta a Helytartótanács tanulmányi bizottságának. Nem véletlen, hogy Eszterházy ekkor kezdte meg a Líceum mai központi épületének építését, hiszen nyilván arra számított, hogy az új helyzetben már nem lesz olyan nagy befolyású ellenzője terveinek, mint Barkóczy volt. A püspök láthatólag nagyon bízott terve megvalósításában, hiszen 1769 őszén, szerény keretek között az orvosi képzés is megindult Egerben, amelynek részleteiről most nem kívánok szólni. A képzés egy évvel megelőzte, az ugyanekkor alapított nagyszombati Orvosi Kart, hiszen ott az oktatás 1770-ben indult.

Szeretném egy példával illusztrálni azt a fejlődést, amit Eger városának oktatásügyében a 18. század második fele jelentett. Egy – egy régió, vagy város fejlettségét azzal is lehet mérni, hogy milyen mértékben vesznek részt lakói a külföldi peregrinációban, az egyetemjárásban. A mellékelt táblázatban az egriek egyetemjárását mutatom be a középkori kezdetektől az első világháború végéig régióként. Az első táblázatból jól látható, hogy Eger viszonylag alacsony számú diákot indított külföldre, a 286 beiratkozás más hazai városokhoz képest elég kevés. Az is látszik, hogy vallási összetételénél fogva peregrinusainak döntő többsége a bécsi tanintézeteket látogatta.

Eger városi diákok az európai egyetemeken 1100–1919¹⁴

Egyetemek	1100–1525	1526–1800	1801–1919	Összes
Bécsi egyetemek és akadémiák	25	37	118	180
Német egyetemek	1	19	18	38
Itáliai egyetemek	17	6	1	24
Habsburg Bir. kisebb egyetemek	1	12	9	22
Lengyel egyetemek	9	2	-	11
Francia egyetemek	-	-	4	4
Svájci egyetemek	-	-	4	4
Összesen	53	76	154	283

A másik táblázatban időrendben, fél évszázadonként mutatom be az Egerből külföldi egyetemekre eljutó diákok számát. Az első egri diákot Paulus de Ungaria canonicus Agriensis-t egyébként 1269. január 12-én említik a Bolognai Egyetemen. A 15. században országosan is mutatkozó felvirágzás után Egerben is lehanyatlak a külföldi egyetemjárás mértéke, de érdekes, hogy még a török megszállás alatt sem szűnik meg egészen.

Mai témánk szempontjából azonban az a figyelemre méltó, hogy a fél évszázados adatok közül egészen a polgári kor kezdetéig a 18. század második felének az adata a legmagasabb. Ekkor 33 külföldön beiratkozott egri diákkal találkozunk, ami az összes peregrinus közel 12%-a. Ennél magasabb számot csak a 19. század második felében láthatunk, az azonban már egy egészen más korszak. Kimondható tehát, hogy Eszterházy Károly törekvései hatottak az egri polgárság oktatás iránti igényeire.

¹⁴ Az adatok az ELTE Levéltárában két évtized alatt elkészült adatbázisból valók, amelynek egyes részeit folyamatosan közöljük a „Magyarországi diákok a középkori egyetemeken”, illetve a „Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban” című kiadványsorozatokban.

Az egrri peregrinusok időbeli megoszlása

Időszak	Beiratkozások száma	Százalék
1250–1300	1	0,35
1301–1350	1	0,35
1351–1400	8	2,82
1401–1450	17	6,00
1451–1500	22	7,77
1501–1550	9	3,18
1551–1600	15	5,30
1601–1650	8	2,82
1651–1700	2	0,70
1701–1750	13	4,59
1751–1800	33	11,66
1801–1850	30	10,60
1851–1900	95	33,56
1901–1919	29	10,24
Összesen	283	100

1769 körül tehát Egerben kialakultak egy teljes szerkezetű, négy fakultásból álló egyetem alapjai. Ez hat évvel előzte meg az ugyanekkor kifejlődő Kolozsvári Egyetemet, amely viszont jó ideig támogatást kapott Mária Teréziától. Ez az esztendő kiemelten fontos a magyar felsőoktatás történetében, hiszen 1769-ben az uralkodó teljes egészében állami irányítás alá vonta a Nagyszombati Egyetemet, amelyen Orvosi Kart is alapított. Ezzel egy időben írta le először Niczky Kristóf, a Kancellária tanügyi kérdésekkel foglalkozó tanácsosa azt, hogy a Nagyszombati Egyetemet az ország közepére, Budára kell költöztetni. E javaslat kezdetben nem kapott többséget, de hosszú vita után 1777. január 16-án a Bizottság, ugyancsak egy Eszterházy, azaz a magyar kancellár Eszterházy Ferenc vezetésével eldöntötte a költözés tényét és ezt az uralkodó is megerősítette.

Ez a döntés lényegében megpecsételte az egrri egyetem sorsát is, hiszen az ország szívében működő állami egyetemnek Eger már nem lehetett konkurenciája. Ezt a tényt rögzítette az 1777-es Ratio Educationis, amely kimondta, hogy az országban csak egy egyetem

a budai, később majd pesti működhet. Tegyük hozzá 1784-ben a Kolozsvári Egyetemet is visszaminősítették, így a Pesti Egyetem maradt Magyarország és Erdély egyetlen univerzitása.

1777 után az Egyetem mellett létrejöttek a kerületi királyi akadémiák kétéves bölcsészeti és hozzá csatlakozó kétéves jogi fakultásokkal. Ilyenek alakultak Nagyszombatban (ez hamarosan Pozsonyba került), Kassán, Nagyváradon, Győrben, illetve Zágrábban és Kolozsváron. Eszterházy Károly kezdeményezése azonban nem volt hiábavaló, mert II. József, 1784-ben ugyan rövid ideig megszüntette az Egri Püspöki Jogakadémiát, de az 1790-től újra működött bölcsészeti és jogi karokkal, és később, mint Érseki Jogakadémia egészen 1948-ig, áttételesen napjainkig fenntartotta az egri felsőoktatás folyamatosságát.